

Особенно наглядно совпадение областей диалектов (рис. 9) Литвы и климатических районов (рис. 10), которые в основном зависят от геологических факторов (1).

Предполагается, что геологическое строение оказывает влияние на всю природную систему, а так же на развитие языка и развитие некоторых антропофизиологических признаков. Такое влияние может проявиться, когда люди достаточно долго живут оседло и не испытывают влияния других культур и людей других антропологических типов.

Связь геологического строения и этнических особенностей жителей замечена также в Латвии и Эстонии.

M. MICHELBERTAS

VAKARŲ LIETUVOS APGYVENDINIMAS SENAJAME GELEŽIES AMŽIUJE IR KAI KURIE ŠIO REGIONO ETNINĖS ISTORIJOS KLAUSIMAI

Senasis geležies amžius (I—IV m. e. a.) buvo laikotarpis, kada Lietuvos teritorijoje ima formuotis atskiri baltų genčių junginiai, palaipsniui nusistovi tokiai junginių — genčių sąjungų teritorijos. Archeologinių paminklų tyrinėjimai leidžia Lietuvoje išskirti keletą I—IV a. kultūrinių-etninių grupių, tarp kurių ryškiai išsiskiria vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais sritis. Kadangi šie kapinynai ir laidosena juose yra apžvelgti daugelyje darbų¹, pastarosios plačiau neliesime, o apibūdinsime tik pagrindinius jos bruožus. Visą senajį geležies amžių mirusieji čia laidoti nedeginti. Jie aptinkami tarp apskritų, ovalių, puslankio formos akmenų vainikų, dažnai besijungiančių tarpusavyje. Apskritų vainikų skersmuo vidinėje pusėje nuo 3,7—3,8 iki 6,1 m; paprastai tarp vainiko aptinkamas tik vieno žmogaus kapas, labai retai — kelių. Mirusieji guldysti aukšteliinkini, ištiesti. Dauguma mirusiuų laidoti galvomis į šiaurę (maždaug 65%), dalis į vakarus (maždaug 10%), dalis — kitomis kryptimis. Į kapus dėtos gausios įkapės, prisilaikant griežtos tvarkos. Pvz., darbo įrankiai vyrų kapuose dedami mirusiojo galvūgalyje (kirviai, peiliai, dalgiai ir kt.). Galvūgalyje (tieki vyrų, tieki moterų) dedamos ir papildomas įkapės — beržo tošies dėžutės, nedideli moliniai puodeliai, Romos monetos.

Kai kuriuose vyru kapuose kaip įkapė aptikti nedeginti žirgai ar bent jų simboliniai kapai. Moterų kapuose daug papuošalų, tarp kurių išskiria žalvariniai papuošalai, puošti mėlynomis akutėmis, būdingi tik šiam regionui.

Tačiau apžvelgiant vakarų Lietuvos kapinynus, iki šiol liko plačiau neaptartas vienas klausimas — kaip pajūris buvo gyvenamas senajame geležies amžiuje, kada ši sritis susiformuoja kaip kultūrinis-etninis vienetas? Iki šiol dalis tyrinėtojų bendrai aptardavo visą I—IV a. medžiagą, žemėlapiuose pateikdavo visus to laikotarpio paminklus. Taip darant, gerokai iškreipiamas vaizdas, nes per ištisus 400 m. keitėsi apgyvendintų vietovių skaičius, kultūrinės-ethnines srities ribos.

Pastaraisiais metais atliktas senojo geležies amžiaus dirbinių absoliučios chronologijos patikslinimas leidžia geriau datuoti atskirus vakarų Lietuvos archeologinius paminklus. Todėl pamėginsime išskirti bent penkių senojo geležies amžiaus laikotarpių (pagal europinės chronologijos skalę) paminklus, aptarti vakarų Lietuvos apgyvendinimą atskirais laikotarpiais. Tai autoriaus buvo paméginta padaryti visos Lietuvos teritorijos mastu².

Pateikuose žemėlapiuose kartograuoti daugiausia laidojimo paminklai, kurie rodo ir netoli jų buvusių gyvenvietes. Kartograuoti taip pat keli piliakalniai su senojo geležies amžiaus kultūriu sluoksniu, atskiri ardomi paminklai su vieno ar kito periodo radiniais. Be abejo, žemėlapiai tik tam tikru mastu atspindi buvusių gyvenviečių skaičių. Visų pirma, kai kurių paminklai jau tyrinėjimų metu buvo gerokai apardyti, ištirtas ne visas juose buvusių kapų skaičius. Kai kurių ištirtų didžiulių kapinynų medžiaga yra žuvusi, paskelbta tik iš dalies (pvz., Aukštkiemiu, Klaipėdos raj.). Todėl dažnai viename ar kitame paminkle trūksta kai kurių periodų medžiagos. Taigi, žemėlapiai atspindi realią tyrinėjimų būklę, tačiau ir tokie duomenys yra verti dėmesio.

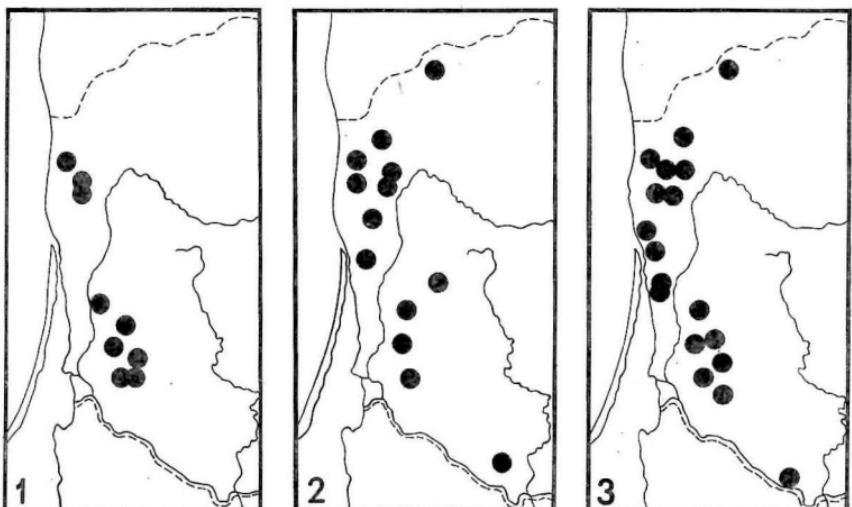
Pirmiausia norisi pabrėžti vieną dalyką. Vakarų Lietuvos kapinynai su akmenų vainikais yra vietinė paminklų forma, išsirutuliojusi iš bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių bei nedidelių sampilų su apskritais ir pusračio formos akmenų vainikais bei degintiniais kapais. Kai kuriais atvejais visos trys laidojimo paminklų formos aptinkamos kartu (Kurmaičiai, Kretingos raj.), kartais šalia senojo geležies amžiaus kapinynų rasta ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių (Gintarai, Padvariai, Kretingos raj.), kartais — ankstyvojo geležies amžiaus kapų tarp pusračio formos vainikų (Rūdaičiai II, Kretingos raj.). Taigi, kalbėti apie kokią nors gyventojų migra-

ciją į šį regioną senojo geležies amžiaus pradžioje vargu ar galima.

Kol kas dėl nelabai tikslaus ankstyvojo geležies amžiaus paminklų datavimo (sunku išskirti paminklus, kurie priklauso vėlyvojo lateno laikotarpiui) trūksta duomenų apie vakarų Lietuvos apgyvendinimą paskutiniais šimtmečiais prieš m. e. Bėdidesnių abejonių galima šiam periodui priskirti bent 5 paminklus³, kurių dauguma yra šiaurinėje pajūrio dalyje.

Siek tiek daugiau pasisekė išskirti B1 periodo (apie 10—70 m. e. m.) paminklų — 9⁴ (1 pav. 1). Šiame periode būta gyvenviečių grupės Minijos kairiajame krante, dab. Silutės ir Švėkšnos apylinkėse. Kelios gyvenvietės aptiktos ir regiono šiaurinėje dalyje, pajūryje. Atstumas tarp gretimų gyvenviečių kai kur sudaro mažiau nei 10 km. Kai kurios B1 periodo gyvenvietės buvo senos — apgyventos dar ankstyvesniame periode. Vis dėlto susidaro įspūdis, kad I m. e. a. I pusėje — III ketvirtinyje Lietuvos pajūris dar buvo retai gyvenamas.

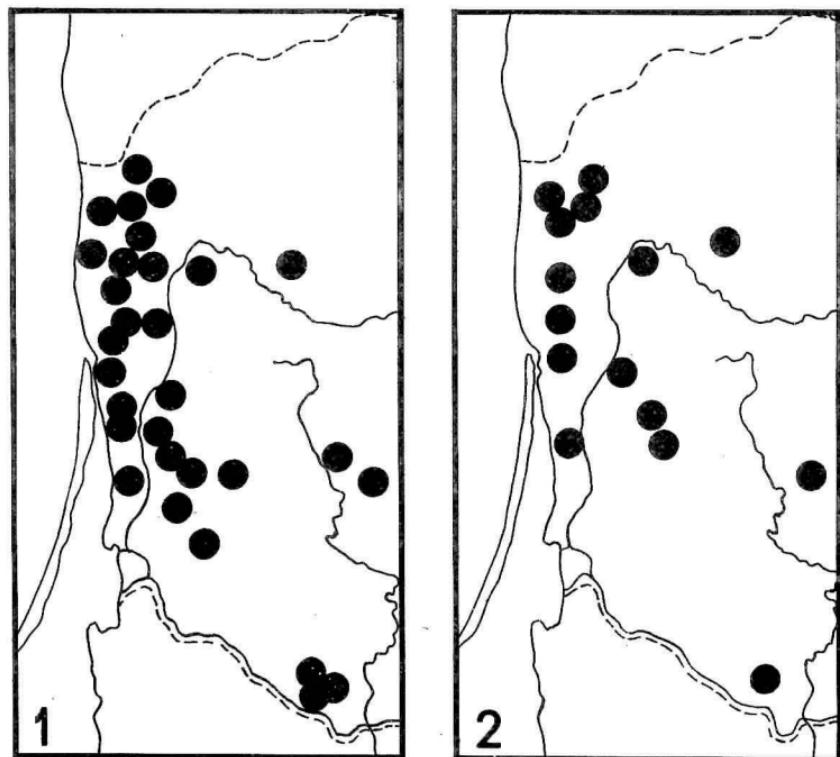
B2 periodo (apie 70—150 m.) paminklų galima išskirti dar daugiau — 13⁵ (1 pav. 2). Matyt, kad šiame periode jau tankiau buvo apgyvendintas Lietuvos pajūris, atsiranda gyvenvietės dab. Klaipėdos m. teritorijoje. Atstumas tarp gretimų pajūrio gyvenviečių galėjo būti apie 5—7 km. Ir toliau gyventa Minijos kairiajame krante. Pasirodo gyvenvietės Nemuno žemupyje, Jūros dešinajame krante (Palumpiai). Dauguma B2 periodo gyvenviečių yra naujos. Tai rodo, kad tada gerokai padidėjo gyventojų skaičius.

1 pav. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas: 1 — B1 periode, 2 — B2 periode, 3 — B2/C1—C1a periode

Apie tolimesnį vakarų Lietuvos gyventojų skaičiaus didėjimą kalba ir B2/C1—C1a periodo (apie 150—220 m. e. m) paminklai. Jų išskiriama 19⁶ (1 pav. 3.). Šio laikotarpio gyvenviečių išsidėstymas panašus į B2 periodo.

Gerokai padidėjo gyvenviečių skaičius C1b—C2 periode (apie 220—300 m.). Jų jau yra 30⁷ (2 pav. 1). To laikotarpio daug gyvenviečių išsidėstę Kretingos-Palangos apylinkėse. Atstumas tarp gretimų gyvenviečių kartais yra vos 2—3 km. Daugiau gyvenviečių būta Klaipėdos apylinkėse, taip pat Minijos kairiajame krante. Siame periode kapinynai su akmenų vainikais pasirodė ir Jūros kairiajame krante, t. y. įsiskverbė į pilkapynų sričių. Atsiranda nauji gyvenviečių Minijos vidupyje, Nemuno žemupyje, Jūros dešiniajame krante. Pastarosios priskiriamos Nemuno žemupio kapinynų kultūrinei sričiai. Taigi, matyti, kad III a. Baltijos pajūris buvo tankiausiai gyvenamas. Be jokios abejonių, tai buvo šio regiono klestėjimo laikotarpis senajame geležies amžiuje.

2 pav. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas: 1 — C1b—C2 periode,
2 — C3—D periode.

Palyginti nedaug gyvenviečių galima skirti C3—D periodui (apie 300—450 m.). Išskiriama tik 15 paminklų⁸ (2 pav. 2). Dar nemaža gyvenviečių yra šiaurinėje regiono dalyje, kelios — Klaipėdos apylinkėse ir kairiajame Minijos krante. Sunku paaiškinti, dėl ko sumažėjo gyvenviečių skaičius. Matyt, tai nėra paminklų tyrinėjimų trūkumas. Šio laikotarpio paminklų kur kas mažiau aptikta ir Žemaitijos pilkapynų teritorijoje. Galimas daiktas, kad dalis ankstyvesnių gyvenviečių buvo apleista ir gyventojai kažkur išsikėlė. Nereikia užmiršti, kad IV a. pab. — V a. — tai „didžiojo tautų kraustymosi“ laikotarpis.

Tokį Lietuvos pajūrio apgyvendinimo senajame geležies amžiuje vaizdą duoda paminklų kartografavimas. Kol kas lieka neaiškus gyvenviečių dydis. Sprendžiant pagal paminklų topografią, dauguma gyvenviečių buvo įsikūrusios pakilesnėse vietose, kalvelėse, netoli upių. Matyt, tai buvo vietas, patogios žemdirbystei ir gyvulininkystei. Dalis senojo geležies amžiaus gyvenviečių buvo įtvirtinti piliakalniai (Eketė), kai kur piliakalniuose aptiktos ir šventykłų liekanos (Kurmaičiai).

Bene daugiausia ginčų kol kas išsaukė vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūrinės srities etninė priklausomybė. Visas ligšiolines tyrinėtojų nuomones galima suskirstyti į kelias grupes. Didesnė dalis tyrinėtojų šią kultūrinę sritį priskiria kuršiams (K. Engelis ir V. La Baumas, H. Mora, R. Volkaitė-Kulikauskienė, I. Ozerė)⁹, nes viduramžių rašytiiniai šaltiniai čia juos mini. Sie tyrinėtojai mėgina įrodyti kultūros nepertraukiamumą nuo pirmųjų m.e. amžių iki IX—XIII amžių. R. Rimantienė savo metu kapinynų su akmenų vainikais sritį priskyrė skalviams¹⁰, A. Tautavičius ją priskiria Lamatos žemės gyventojams, kurie savo materialine kultūra artimi kuršiams ir žemaičiams¹¹. Istorikas E. Gudavičius čia ieško germanų-lemovių¹².

Ką galima pasakyti dėl minėtų teiginių? Pirmiausia, beveik visi autoriai sutinka, kad pietinė vakarų Lietuvos dalis, kur kapinynai neturėjo akmenų vainikų (Lumpėnai, Palumpiai ir kt.), buvo gyvenama skalvių. Skalvių kapinynuose ne tokios gausios įkapės, kaip kapuose su akmenų vainikais. Skalviams į kapus retai dėdavo beržo tošies déžutes, nedidelius molinius puodelius, Romos monetos. Skalvių teritorijoje aptikta antaklių su kabučiais, būdingiausią šiam regionui. Skalvių sritis ima skirtis B2 periode, daugiausia paminklų priklauso C1a—D periodui.

Kuršių teorijos šalininkai išleidžia iš akių vieną aplinkybę. Kol kas negalima atsekti tiesioginio genetinio ryšio tarp kapinynų su akmenų vainikais, išnykusiu šioje teritorijoje VI a.

pabaigoje ar VII a. pirmojoje pusėje, ir VIII—XIII a. kapinynų, ką yra pažymėjęs A. Tautavičius¹³. Taigi, teiginys dėl I—IV a. kapinynų su akmenų vainikais priklausymo kuršiams yra nepakankamai argumentuotas,— kuršių čia perdaug anksti ieškoma. Šiuo klausimu savo žodį turėtų tarti viduriniojo geležies amžiaus tyrinėtojai, mėgindami tiksliau datuoti atskirus šio laikotarpio dirbinius ir paminklus. Negalima šiame regione ieškoti ir germanų (jų, beje, nerado net nacių archeologai), nes vakarų Lietuvos gyventojų materialinė kultūra labai ryškiai skiriasi nuo romėniškojo laikotarpio Centrinės ir Šiaurės Europos germanų. Be abejo, pavadinimas „Lamatos žemės gyventojai“ ar „lamatiečiai“ téra salyginis, atspindintis tik regioninę, o ne etninę priklausomybę. Prieš kelis metus, sekant kraštotyrininku I. Jablonskiu, šios srities gyventojai buvo vadinti pajūrio žemaičiais¹⁴. Kaip vienas iš argumentų šiam teiginiu paremti nurodyta aplinkybė, jog iš vakarų Lietuvos į Žemaičių aukštumą persikėlė dalis gyventojų, nes ten m. e. pradžioje pasirodo pilkapių su apskritais akmenų vainikais — laidojimo paminklų forma, žinoma pajūryje ankstyvajame geležies amžiuje. Būtent vakarinėje I—IV a. pilkapių paplitimo teritorijos dalyje ir reikia ieškoti žemaičių etninio junginio formavimosi ištakų. Čia žinomi ankstyviausiai pilkapių, kuriuos galima skirti B1—B2 periodui (Vienragiai, Plungės raj., Paragaudis, Šilalės raj.), turintys nemažą bendrų bruožų su ankstyvesniais pajūrio pilkapiais.

Nelabai įtikinamai skamba paskutiniu metu paskelbtas R. Volkaitės-Kulikauskienės teiginys, kad Žemaitijos ir centrinės bei šiaurės Lietuvos pilkapių sudarė tik periferinę Lietuvos pajūrio kultūrinę sritį¹⁵. Visų pirma, centrinėje Lietuvoje senojo geležies amžiaus pilkapių nežinome. Antra, sunku patikėti, kad periferinė sritis (iš jų tektų ijjungti ir pietinės Latvijos pilkapynus) būtų bent jau 10—12 kartų didesnė už pačią vakarų Lietuvos kultūrinę sritį. Periferinė vakarų Lietuvos kapinynų sritis buvo, tačiau tik į šiaurę nuo jų. Periferinei sričiai tenka skirti pietvakarių Latvijos plokštinius kapinynus (Mazkatužiai, Liepojos raj., ir kt.), galbūt kai kuriuos šiaurės — vakarų Lietuvos kapinynus, apie kuriuos trūksta išsamesnių duomenų (Kulai). Periferinėje srityje laidosena ir materialinės kultūros daiktai labai panašūs į Lietuvos pajūrio, tik nėra akmenų vainikų apie kapus. Periferinėje srityje ir reikėtų ieškoti kuršių formavimosi ištakų.

Sunku sutikti ir su tokiu R. Volkaitės-Kulikauskienės teiginiu, kad „seniausias pirmųjų m. e. amžių kultūros centras buvo tarp Nemuno vidurupio pietuose ir Šventosios bei Du-

bysos žemupių¹⁶ (t. y. centrinės Lietuvos kapinynų sritis), kad tai buvo prožemaitiška sritis. Deja, centrinėje Lietuvoje turime tik 1 B1 periodo paminklą (Sargénai), apie 5—6 B2 periodo paminklus, beveik nežinome ankstyvojo geležies amžiaus kapinynų, išskyrus 1 sunkiai datuojamą (Raudonénai, Jurbarko raj.). Be jokios abejonių, seniausia ir plačiausiai gyvenama kultūrinė sritis senajame geležies amžiuje buvo Lietuvos pajūris, iš kur, kaip matėme, buvo apgyvendinama pilkapynų sritis. Pastarosios vakarinėje dalyje ir reikėtų ieškoti prožemaičių.

Baigiant kalbę apie Lietuvos pajūrio kultūrinę sritį senajame geležies amžiuje, tenka priminti jos gyventojų istorinį vardą. Roménų istorikas P. K. Tacitas dešiniojo Svebų (Baltijos) jūros kranto gyventojus vadina aisčiais. Kad aisčiai buvo tik pajūrio gyventojai, rodo tolimesnė Tacito žinia, kuriuoje užsiminta, kad jie renka gintarą. Tokios išvados buvo prięję ir kai kurie ankstyvesnieji tyrinėtojai, aisčiais laikę tik Sambijos ir vakarų Lietuvos pajūrio gyventojus¹⁸. Galima taip pat tvirtinti, kad pajūrio kapinynų su akmenų vainikais sritis priklauso vakarių baltų kultūrai, išsirutuliojusiai iš ankstyvesnės vakarių baltų pilkapių kultūros.

Literatūra

1. Engel C. Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit. Memel, 1931; Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VIIa. kapinynai. V., 1968; ir kt.
2. Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986. P. 192—199, pav. 83—87.
3. Egliaškiai, Imbarė, Kurmaičiai, Rūdaičiai II (visi Kretingos raj.), Šilutė.
4. Egliaškiai, Kurmaičiai, Rūdaičiai II (Kretingos raj.), Jurgaičiai, Nikélai, Paulaičiai, Šilutė (visi Šilutės raj.), Mockaičiai, Stragnai (Klaipėdos raj.).
5. Barzdūnai, Palumpiai (Šilutės raj.), Kulai (Skuodo raj.), Bandužiai, Kalotė, Lelénai, Papiliai-Skomantai, Šilininkai (Klaipėdos raj.), Kašučiai, Kiauleikiai, Kurmaičiai, Padvariai, Rūdaičiai II (Kretingos raj.).
6. Anduliai, Kašučiai, Kurmaičiai, Pryšmančiai, Reketė, Rūdaičiai II, Senkai (Kretingos raj.), Kulai (Skuodo raj.), Aukštikiemiai, Bandužiai, Labataikiai, Papiliai, Pleškučiai-Pangesai, Šilininkai (Klaipėdos raj.), Barzdūnai, Macikai, Nikélai, Paulaičiai, Rambynas (Šilutės raj.).
7. Anduliai, Gintarai, Kretinga, Kurmaičiai, Lazdininkai, Palanga, Pryšmančiai, Reketė, Rūdaičiai I, Rūdaičiai II, Senkai (Kretingos raj.), Aukštikiemiai, Bandužiai, Daukšaičiai, Eketė, Labataikiai, Papiliai, Pleškučiai, Stragnai, Šernai, Šilininkai (Klaipėdos raj.), Gudai, Jurgaičiai, Lumpénai, Kiošiai, Paulaičiai, Rambynas, Vilkų Kampas (Šilutės raj.), Šarkai, Žviliai (Šilalės raj.).

8. Aukštkiemiai, Bandužiai, Grumbliai, Stragnai, Šernai, Veivirženai (Klaipėdos raj.), Ankštkiai, Gintarai, Lazdininkai, Pryšmančiai, Reketė, Rūdaičiai I, Užpelkiai (Kretingos raj.), Lumpénai (Šilutės raj.), Žviliai (Šilalės raj.).
9. Engel C., La Baum e W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937. P. 135, žemėl. tekste 23;
- Moora X. A.** Археологические памятники I—IV вв. в Прибалтике// КСИИМК. М., 1953. Вып. 53. С. 8—9; **Волкайте-Куликаускене Р. К.** К этническому вопросу грунтовых могильников I — начала II тысячелетия, расположенных у литовского взморья // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn, 1970. S. 242—246;
- Озере И. А.** Этническая история куршей V—IX веков. Автореферат дисс... канд. ист. наук. М., 1987. С. 19.
10. **Яблонските-Римантене Р.** О древнейших культурных областях на территории Литвы / / Сов. этнография. 1955, № 3. С.8—19.
11. **Tautavičius A.** Įvadas // Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai. P. 5—11.
12. **Gudavičius E.** Lemoviai // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981. P. 75—83.
13. **Таутавичюс А. З.** Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н.э. // Из древнейшей истории балтских народов / по данным археологии и антропологии. Рига, 1980. С.81, 85—86.
14. **Michelbertas M.** Senasis geležies amžius... P. 238.
15. Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P. 109, išnaša.
16. **Волкайте-Куликаускене Р.** К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников центральной Литвы I—VIII вв. н.э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. B., 1985. С. 38.
17. **Tacitas P. K.** Rinktiniai raštai. V., 1972. P. 29—30.
18. Engel C., La Baum e W. Min. veik. P. 153.

М. МИХЕЛЬБЕРТАС

ЗАСЕЛЕНИЕ ЗАПАДНОЙ ЛИТВЫ В ДРЕВНЕМ ЖЕЛЕЗНОМ ВЕКЕ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ДАННОГО РЕГИОНА

Резюме

Уточнение абсолютной хронологии изделий древнего железного века позволяет нам точнее датировать также

отдельные археологические памятники Западной Литвы, охарактеризовать заселение данного региона в отдельные периоды.

Пока не хватает данных о заселении литовского взморья в последние столетия до н. э. К данному периоду можно отнести лишь 5 памятников. Несколько больше выделено памятников периода В1 — 9 (рис. 1:1) и В2 — 13 (рис. 1:2). К периоду В2/С1—С1а относятся уже 19 памятников (рис. 1:3). Самое большое количество памятников (30) относится к периоду С1б—С2 (рис. 2:1). В данном периоде много поселений было в окрестностях Кретинга—Паланга. Расстояние между соседними поселениями составляет только 2—3 км. Появилось больше поселений в окрестностях Клайпеды, также несколько поселений на левом берегу р. Юра. Несомненно, что в III в. н. э. литовское взморье было заселено наиболее плотно из всех периодов древнего железного века, что это был период расцвета данного региона. В периоде С3 — количество поселений резко сокращается (рис. 2:2). Возможно, что некоторые поселения опустели, их жители куда-то переселились. Часть поселений I—IV вв. составляют укрепленные городища.

Пока много споров вызывает этническая принадлежность могильников с каменными венцами. Исследователи данные могильники относят к племени куршей, скальвов, жителям земли Ламата, германам-лемовиям, жемайтам взморья. Необходимо отметить, что пока нельзя проследить прямую генетическую связь между могильниками с каменными венцами, исчезнувшими в конце VI в. или первой половине VII в., и могильниками VIII—XIII вв., на что обратил внимание А. Таутавичюс. Вряд ли можно в данном регионе искать германцев (их не нашли даже нацистские археологи), так как материальная культура литовского взморья резко отличается от культуры германских племен Центральной и Северной Европы римского периода.

Взморье является наиболее древним и плотно заселенным регионом Литвы в древнем железном веке, откуда произошло заселение области курганных могильников Жемайтии и северной Литвы.

Письменные источники жителей Западной Литвы называют эстиями (П. К. Тацит). Можно утверждать, что область могильников с каменными венцами относится к западным балтам.